

Інформаційна довідка

1. Історична частина
2. Етнокультурна частина
3. Статистична інформація
4. Лексичні особливості
5. Відображення знакових особистостей, які приймали участь у розбудові України
6. Ілюстрації

Автори:

1. Лейсле Володимир, голова Ради німців України
2. Д-р Альфред Айсфельд, німецький історик, експерт з історії та культури німців у Російській імперії, Радянському Союзі та країнах СНД
3. Петро Кендзьор, педагог, головний редактор навчального посібника «Разом на одній землі. Історія України багатокультурна», координатор проектів Асоціації викладачів історії, громадянознавства та суспільних дисциплін «Нова Доба»

1. Історична частина

Історичні зв'язки України та Німеччини сягають своїм корінням в глибину історії. З часів Київської Русі були відомі торговельні та культурні контакти, династичні зв'язки і військові союзи.

Так наприклад, ще до хрещення Русі, на запрошення княгині Ольги до Києва з Тіра прибув монах Адалберт для проповідування християнства.

Син Ярослава Мудрого князь Ізяслав (1054 - 1097рр.) одружився з сестрою трірського єпископа Бурхарда.

Внучка Ярослава Мудрого, Євпраксія Всеволодівна (1071 - 1109рр.) вийшла заміж за німецького імператора Генріха IV і стала Імператрицею Священної Римської імперії німецької нації.

Потомок князя Данила Галицького (1201 - 1264рр.) - граф Зігхард фон Шварцбург (1274–1330рр.) був лицарем та комтуром Тевтонського ордена.

Галицько-Волинське князівство у XIII–XIV ст. спиралося на союз з Тевтонським (Німецьким) орденом для захисту земель від монголо-татар.

У 1429 р. у Луцьку для вирішення політичних та економічних питань держав Центральної та Східної Європи зібрався конгрес європейських монархів і церковних ієрархів.

Багато міст отримали маґдебурзьке право і увійшли в правове поле Європи. (Обеліск МП в Києві)

Протягом століть князі та дворяни запрошували для розвитку своїх володінь німецьких архітекторів, будівельників, військових, медиків, ремісників. У містах з'являлися перші німецькі вулиці і церковні громади.

Німці взяли участь в будівництві Успенського собору в Почаївській лаврі, Тернопільська область (1771–1792, арх. Г. Гофман) та дзвіниці Софійського собору в Києві (1744–1748, арх. Й. Г. Шедель).

На Поділлі значну роль у відбитті татарських і турецьких походів на Захід відіграла Кам'янець-Подільська фортеця. У середині XVI ст. фортифікаційними роботами і реконструкцією в ній керував німець Гіоб Бретфус; на початку XVII ст. фортифікатор Теофіл Шомберг очолював будівництво бастионів Нової фортеці. Одночасно було оперезане кільцем оборонних споруд і місто. Військовий інженер Фрідріх Геткант, який розробив проект фортифікації передмістя Львова/Лемберга (1635), відновив на Дніпрі фортецю Кодак і втричі збільшив її (1639).

У 18 столітті частина української території була під управлінням Габсбурзької монархії та Російської імперії. Для економічного освоєння земель запрошувалися колоністи з Європи, в тому числі і німці. А вже з 1803 року почалося активне переселення.

Починаючи з 1731 року, перші успішні кроки зробив граф Ф.-К.Шенборн, заснувавши німецькі колонії поблизу Мукачева.

Карта: стрілки (шляхи):

1. Водний шлях Дунаєм (кораблик) 1 від Ульма до низов'я річки - Галац / Ізмаїл / Одеса.
2. Водний шлях Балтійським морем (кораблик) 2 Любек - Данциг - Рига - Чернігів і вниз.
3. Сухопутний шлях (критий віз) 1 -Франкфурт/М - Відень - Мукачево.
4. Сухопутний шлях (критий віз) 2 - Броди, Могилів-Подільський, Одеса, Дніпро, Крим.

Всюди, особливо в Причорномор'ї, створювалися компактні поселення на неосвоєних землях - «колонії».

Будиночки на карті див. карту 1932.

Німецькі колоністи розвивали: хліборобство, тваринництво, конярство, вівчарство, виноградарство, вирощували овочі та фрукти, картоплю, ліс і ін.

Масово стали окультурювати території - висаджувати лісозахисні смуги уздовж доріг і навколо полів.

На Волині німці корчували ліс, осушували болота, займалися заготівлею лісу. Вони були орендарями на приватних землях і не отримували державної допомоги.

До початку Першої світової війни в Україні було створено понад 1880 населених пунктів з переважно німецьким населенням.

У роки Першої світової війни царський уряд заборонив вживання німецької мови, інтернував німецьких підданих і депортував понад 150.000 волинських німців, землі яких були секвестровані. Німецькі села були перейменовані. Падіння самодержавства було сприйнято німецьким населенням як акт звільнення від режиму, який відвів їм роль ізгоїв. Німці взяли активну участь у створенні Української Народної Республіки.

У процесі переговорів у Брест-Литовську брав участь як експерт Оттон Ейхельман (1854–1943). Правознавець, фахівець в області державного і міжнародного права, професор Київського університету (1882) і ректор (1908–1913), у 1918 р. він працював у Міністерстві торгівлі та промисловості, потім у МЗС УНР. За часів Директорії – заступник міністра закордонних справ УНР. Автор проектів Статуту МЗС і Конституції УНР.

Генерал-майор Олександр Лігнау на початку 1918 р. перевів на українську службу 11-ту піхотну дивізію. З кінця квітня 1918 р. він – другий помічник військового міністра Центральної Ради, потім – Української Держави. З жовтня 1918-го по березень 1919-го командував 7-м Харківським корпусом Армії Української Держави.

Генерал-майор Олександр Акерман влітку 1917 р. брав активну участь в українізації 34-го армійського корпусу генерала Скоропадського, який став 1-м Українським корпусом. У 1918 р. обіймав посаду командувача Державної варти України, з серпня 1918 року – начальника Генерального штабу Української армії.

Були серед генералів і вихідці з колоністів. Генерал-майор Олександр Шайбле, який командував 23-м армійським корпусом, у 1918 р. став членом комітету Військового міністерства УНР зі створення української армії, у 1919 р. – начальником Головного управління Генштабу Дієвої армії УНР. Генерал-майор Густав-Адольф Шелль командував 1-ю армійською артилерійською бригадою.

Німецькі колоністи в більшості своїй не сприйняли радянську владу. Це обернулося еміграцією в Європу, Канаду і США. Всі ті, що залишилися в країні, зазнавали розкуркулення, депортацій та репресій аж до початку Другої світової війни.

У роки Другої світової війни понад 160.000 німців України були депортовані в Сибір та Середню Азію. Кожен третій з них помер від голоду, хвороб і непосильної роботи під час депортації, в робочих колонах НКВС і спецпоселеннях.

Чоловіків у віці від 16 до 60 і жінок від 17 до 55 мобілізували в трудармію.

Понад 300.000 українських німців, які потрапили під окупацію, при відступі німецьких військ в 1943-1944 роках були переселені на територію Польщі та Німеччини. Після закінчення війни більш ніж 210.000 з них були репатрійовані в СРСР. Але додому вони не потрапили, їх відправили на спецпоселення НКВС в Казахстан, Таджикистан, на Урал і північ Росії.

Режим спецпоселення був скасований в 1955 році, без права повернення в рідні місця. Адміністративна заборона на повернення в Україну була знята для німців тільки 3 листопада 1972 року. До 1991 року в Україні проживало понад 38.000 німців, що становить менше 5% від їх довоєнної кількості.

У 1989 році була заснована перша громадська організація німців України - «Відродження» - «Відергебурт»

За Всеукраїнським переписом населення 2001 року, в Україні проживає понад 33.000 німців. Найбільш численні групи німців проживають в Донецькій, Дніпропетровській, Закарпатській і Одеській областях та АР Крим.

Сьогодні в Україні працює понад 100 громадських організацій німців, які об'єднані в Раду німців України.

У понад 50 населених пунктах працюють Німецькі центри зустрічей, де вивчається німецька мова та історії, працюють гуртки декоративно-

прикладного мистецтва, театру, народних танців і співу. Особливо розвинені програми підтримки літніх людей і молоді.

Сьогодні німецька мова друга за популярністю іноземна мова в школах України. Понад 660.000 школярів вивчають німецьку мову як іноземну.

Серед відомих німців України - засновник заповідника Асканія- Нова Фрідріх Фальц-Фейн, цукровий «король» Леопольд Кеніг, всесвітньовідомий піаніст Святослав Ріхтер.

2. Етнокультурна частина

а. Деталі національного костюма:

Чоловічий костюм:

Ледерхозен (нім. Lederhose «шкіряні штани» від Leder «шкіра» і Hose «штани») - шкіряні штани, національний одяг баварців і тірольців. Вони можуть бути як короткі (Kurze), так і до колін (Bundhosen). Носяться зазвичай на шкіряних же підтяжках, передня частина штанів може бути досить багато прикрашена вишивкою або тасьмою. За твердженням міжнародного журналу «Європа», ледерхозен досі користуються популярністю в Баварії: «У кожного поважуючого себе чоловіка там обов'язково є короткі шкіряні штани - "ледерхозен" - і капелюх з вузькими полями та пером».

Жіночий костюм:

Дірндль - верхня частина костюма складається з блузи з корсажем або облягаючим ліфом, нижня з широкої спідниці з обов'язковим яскравим фартухом; за традицією шиється з натуральних тканин. Назва костюма пішла від нього. Dirn - жіноча прислуга; саме таким чином одягалися альпійські селянки. Костюм популярний в регіоні досі (головним чином в Баварії і Австрії). Будучи традиційним, в більшості випадків, одягається в національні свята. Дірндль надзвичайно популярний серед дівчат під час проведення Октоберфесту в Мюнхені. У Баварії та Австрії плаття можна часто бачити на жінках, які працюють в сфері туризму і пивних садах.

див. тут: https://de.wikipedia.org/wiki/Bayerische_Tracht
https://www.vino-online.net/frames.php?PHPSESSID=ssako1jaf1ec1bg68rjvjn18c1&module=web_inv&DBApp=lnm&application=lnm&role=Webrecherche&PHPSESSID=ssako1jaf1ec1bg68rjvjn18c1&user_name=Frensdorf_Projekt

б. Особливості архітектури:

Особливий слід німців помітний у сакральній архітектурі, причому не тільки католицьких і лютеранських храмів, але і православних церков. Шедеври Йоганна Готфріда Шеделя (1680–1752) – величні дзвіниці в Києво-Печерській лаврі та Софійському соборі – й досі

прикраса столиці. Уродженець Вандсбека (поблизу міста Гамбург) віддав Києву більше 20 років, створивши неповторні пам'ятки архітектури і вплинувши на українських майстрів кам'яних справ. Йому належить проект Брами Заборовського – однієї з кращих пам'яток українського бароко XVIII ст.. Почаївський православний монастир отримав новий вигляд у греко-католицький період своєї історії. Успенський собор і трапезна – творіння архітектора з Сілезії Готфріда Гофмана. Спроектовані німцями реформатська церква в Одесі (арх. Віктор Шретер), лютеранська церква в Житомирі (арх. Арнольд Енш), православний собор у Сумах (арх. Карл Шольц), культові будівлі різних конфесій у німецьких колоніях, на щастя, збереглися до наших днів.

Див. тут:

http://deutsche.in.ua/uploadfiles/admin/pdf/13_Arh%D1%96tektura.pdf

c. Обрядові та культурні традиції:

Для німецької меншини особливе значення мають Різдво та Пасха. Адвент (від лат. *adventus* — прихід) — назва періоду Різдвяного посту, що побутує серед християн Католицької та деяких Протестантських церков. Однією з найвідоміших традицій, що стосуються Адвенту, є «віночок Адвенту» — вінок з ялинкових гілок, в який уплетено чотири свічки. У першу неділю запалюється одна свічка, в другу — дві і так далі, тобто з кожним днем стає щораз світліше. У день Різдва Христового запалюються всі свічки, символізуючи тим самим світле свято. Такими вінками прикрашаються як церкви, так і помешкання вірян. Ще одна відома традиція — Різдвяний календар для дітей, розділений на квадрати за кількістю днів Адвенту, де за кожним листочком з датою міститься коробочка з ласощами.

d. Прислів'я та приказки про німців:

i. «немец, что верба: куда ни ткни, тут и принялся».

[В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка. 'ВЕРБА']

ii. «І на Січі мудрий німець
Картопельку садить,»

[Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. — К., 2003. — Т. 1: Поезія 1837-1847. — С. 348-354; С. 737-740.]

- iii. Видатний український історик і громадський діяч, глава Української Народної Республіки (1918 р.) Михайло Грушевський, торкаючись у своїх працях взаємовідносин України із західноєвропейськими країнами, відзначав, що «тісні зв'язки нашої України з германською культурою» існували ще в часи передісторичні, в період формування і розквіту Київської держави, особливо в добу князювання Ярослава Мудрого та його синів, існували завжди. Україна зв'язана «тісно з Західною Європою, Німеччиною в першу голову».

3. Статистична інформація

- а. Кількість осіб, які визначили себе німцями – 33302.

На запит Ради німців України, державна служба статистики України люб'язно надала статистичну інформацію щодо етнічних німців, які проживали в Україні на момент проведення Всеукраїнського перепису населення в 2001 році - http://old.deutsche.in.ua/uploadfiles/fckeditor/file/Deutsche_2001.pdf

З метою забезпечення конфіденційності інформації дані наведені по населених пунктах, в яких кількість німців перевищувала 10 осіб.

Важливо відзначити, що дані відображають кількість громадян, які ідентифікували себе як німців. Навіть після розпаду СРСР, частина етнічних німців (особливо літні люди) і досі приховує своє походження - для багатьох все ще сильна пам'ять про депортацію і все ще чуються зневажливі оклики «фашисти».

- б. Численність школярів, які вивчають німецьку мову як іноземну за даними МОН – 666391 особа (див. Додаток 1).

4. Лексичні особливості

«Не раз так бувало, коли Ви відкривали інструкцію німецькою до виробленого у Німеччині товару, чи читали текст з підручника німецької мови, а там багато слів є зрозумілими. Виявляється, Ви вже знаєте багато німецьких слів й лише уявивши їх, Ви блискавично отримаєте мінімальний, але надійний, запас з німецької мови.

А до того лексичного запасу додайте трохи знань про німецьку культуру, тим більше на території України, і ви станете носієм німецької мови.

Окремі німецькі слова прийшли до нас разом із певними предметами/товарами із Німеччини. Наприклад: das Butterbrot, das Problem, das Papier, der Zirkel, der Motor, der Diesel, der Halstuch, der Schlagbaum, а також Volks + Wagen і т.д.» - П. Кендзьор

Але більша частина з них прийшла в Україну разом із людьми, себто німцями, які приїхали та жили в Україні.

бавовна – Baumwolle, die
блакитний – blau
бляха – Blech, das
борг – Borg, der
броварня – Brauerei, die
брутальний – brutal
брухт – Bruch, der
бурса – Burse, die
ваги – Waage, die
важити – wiegen
гак – Haken, der
гвалт – Gewalt, die
гетьман (в українську мову слово гетьман прийшло через польську мову) – Hauptmann, der
дах – Dach, das
дамки – Damespiel, der
друк – Druck, der
друкарня – Druckerei, die
друкар – Drucker, der
друкувати – drucken

дякувати – danken
едукація (застаріле) – Edukation, die
каплиця – Kapelle, die
карафа – Karaffe, die
карбувати – kerben
керувати – kehren
кайло – Keil, der
кома – Komma, das
кошторис – Kostenplan, der
коштувати (скільки коштує?) – kosten (was kostet?)
краватка – Krawatte, die
крам – Kram, der
крамар – Krämer, der
крейда – Kreide, die
кримінальний – kriminell
криза – Krise, die
крумка (хліба) – Krume, die
ліхтар – Licht, das
малювати – malen
маляр – Maler, der
мусити – müssen
нирка – Niere, die
олія – Öl, das
пава – Pfau, der
палац – Palast, der
папір – Papier, das
пасувати – passen
пензель – Pinsel, der
перлина (перл) – Perle, die
плац – Platz, der
пляшка – Flasche, die
порцеляна – Porzellan, das
рахунок – Rechnung, die
решта – Rest, der
селера – Sellerie, der

5. Відображення знакових особистостей, які приймали участь у розбудові України

ВІДОМІ УКРАЇНСЬКІ НІМЦІ

1. **Фальц-Фейн Фрідріх Едуардович** (1863, Асканія-Нова (тепер — Херсонська область) — 2 серпня 1920, Бад-Кіссінген) — поміщик, барон, заснував у 1883 р. заповідник «Асканія-Нова». У напівпустому степу виростив сад, організував зоопарк, акліматизував десятки видів диких тварин і птахів, звезених з усіх континентів планети.
2. **Святослав Теофілович Ріхтер** (7 (20) березня 1915, Житомир, Україна — 1 серпня 1997, Москва, Росія) — український радянський піаніст та громадський діяч німецького походження. Народний артист СРСР (1961). Герой Соціалістичної Праці (1975). Лауреат Ленінської (1961), Сталінської (1950) премій та Державних премій РРФСР імені Глинки (1987) та Росії (1996).
3. **Леопольд Кеніг** (1821 — 1903) — цукрозаводчик, один з найзаможніших підприємців Російської імперії. За даними 1905 року рафінадні заводи компанії «Л. С. Кеніг» виробляли 6 % всього рафінаду Росії. В той час у Росії діяло 22 рафінадних заводи. Леопольд Кеніг увійшов у двадцятку найбагатших підприємців дореволюційної Росії, загальний дохід його родини становив більше 21 мільйонів рублів.

ВІДОМІ УКРАЇНСЬКІ НІМЦІ ЗАКОРДОНОМ

Територія і населення України у ХХ ст. неодноразово знаходилися у центрі подій. Дві світові і громадянська війни (1917–1920), голод на початку 1920-х рр. і Голодомор (1932–1933), колективізація 1929 р., депортації 1930-х і 1940-х рр. стали причинами, через які і німці залишали свої рідні місця. Їх доля у ближньому і дальньому зарубіжжі складалася по-різному.

У результаті громадянської війни залишили свої маєтки представники сім'ї Фальц-Фейн. Барон **Едуард Фальц-Фейн** (1912–2018) – меценат, який повертав до СРСР придбані на аукціонах твори мистецтва. **Отто Ейхельман** (1854–1943), професор Київського університету (з 1882 р.), автор проектів Уставу МЗС і Конституції Української Народної Республіки. З 1922 р. в еміграції у

Чехословаччині, професор Українського вільного університету у Празі. **Генріх Вальтер** (1898, Одеса – 1989, Штутгарт), геоботанік і еко-фізіолог. Навчався в університетах Одеси і Тарту, потім у Німеччині (1919). Проводив наукові дослідження у США (1929–1930), Східній і Південно-Західній Африці (1933–1934, 1937–1938). Член Германської академії природодослідників Леопольдина (1962).

Організатор Молочанського меннонітського союзу, Союзу громадян голландського походження й еміграції «непридатних для соціалістичного будівництва збіднілих меннонітів» **Беньямін Янц** (1877, Контеніусфельд, Таврійська губ. – 1964) у 1926 р. емігрував до Канади, де продовжував роботу з прийому і облаштування своїх єдиновірців. Довіреною особою меннонітів у Німеччині став **Беньямін Унру** (1881, Крим – 1959, Мангайм, ФРН), що виїхав із Радянської Росії у 1920 р. Опікувався меннонітами-емігрантами протягом півстоліття.

Інженер **Анатолій Крігер** (1910–1984) – уродженець Краматорська, навчався у Харківському технологічному інституті. Головний конструктор Горьківського автозаводу (1937–1946) і заводу ім. Лихачова (ЗІЛ, 1954–1982). Брав участь у зміні конструкції танка Т-60, створенні легких танків Т-70, Т-80. Розробник бл. 30 оригінальних моделей автотехніки (ГАЗ-М-1 «Емка», ГАЗ-М-20 «Победа», ЗІЛ-164, ЗІЛ-130, КамАЗ тощо). Лауреат Сталінських (1943, 1947) і Державних (1967, 1972) премій.

Ернст Боос (1931–2017) народився у Криму, з 1941 р. на спецпоселенні у Казахстані. Фізик-ядерник, член Академії наук Казахстану (2000), впровадив інтернет у закладах Академії наук і ВНЗ Алмати. **Рудольф Плюкфельдер** народився 1927 р. у с. Ней-Орлівка (Донецька обл.) У 1941 р. депортований із родиною до Кузбасу. Чемпіон олімпійських ігор (1964), неодноразовий чемпіон світу і Європи з важкої атлетики. Переселився до Німеччини (1991).

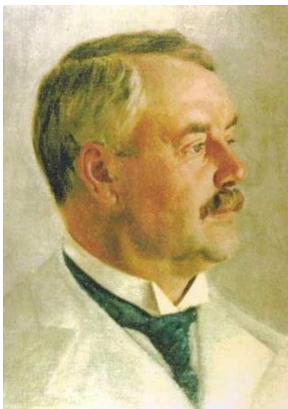
Уродженець Херсону **Леонід [фон] Брюммер** (1889–1971) закінчив Київське художнє училище, відвідував Академію мистецтв у Петрограді. Член Союзу художників СРСР (1937). Працював у Києві, Ялті, Нальчику, звідки 1941 р. депортований до Казахстану. Його творчий доробок – понад 1 000 робіт, що зберігаються у Таразі.

Андрій Браун народився 1937 р. у Рундевізе (Чернігівська обл.). Пережив адміністративне переселення до Німеччини (1944), репатріацію до Казахстану. Був першим і єдиним в історії німцем, який став першим секретарем обкому КПРС (Ціліноград, 1986–1991). Депутат Верховної Ради Казахстану (1980–1984, 1990–1992), Верховної Ради СРСР (1987–1989), Народний депутат СРСР (1989–1991). У Республіці Казахстан: аким області, пізніше радник Президента

Казахстану. Після виходу на пенсію переселився до Німеччини (1998). **Альберт Гетерле** (1918–2006). Походить із Петерсталя, свій творчий шлях розпочав у Німецькому театрі в Одесі (1935–1939). У 1944 р. був переселений до Вартегау. У 1945–1955 рр. актор і режисер у різних містах Німеччини, з 1968 р. інтендант театру ім. М. Горького у Берліні (ГДР). Двічі удостоєний Національної премії ГДР з мистецтва і літератури.

Це далеко не повний перелік український німців, що отримали міжнародне визнання, які вимушено проживали за межами України.

6. Ілюстрації

Фальц-Фейн Фрідріх Едуардович

https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D1%86-%D0%A4%D0%B5%D0%B9%D0%BD_%D0%A4%D1%80%D1%96%D0%B4%D1%80%D1%96%D1%85_%D0%95%D0%B4%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Friedrich-Eduardowitsch-Falz-Fein.jpg

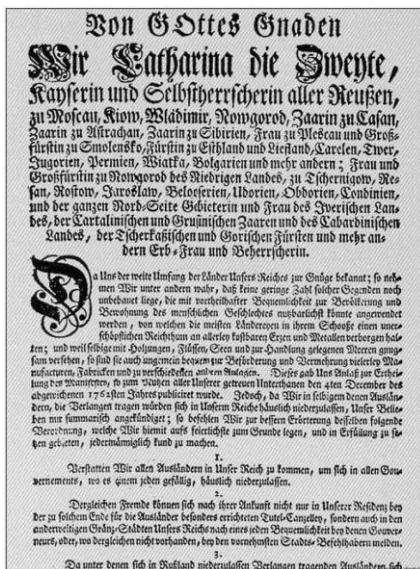

Святослав Теофілович Ріхтер

<https://www.classicalmusicnews.ru/articles/richter-aforism/>

Леопольд Кеніг - <https://www.capital.ua/ru/publication/23585-krupneyshiy-sakharozavodchik-kharkovskoy-gubernii-leopold-kenig-razbogatel-blagodarya-promyshlennomu-shpionazhu>

Маніфест

Маніфест, який запрошував іноземців (в т.ч. і німців) переїжджати в Російську імперію - 4 грудня 1762 року, Катерина II підписала перший маніфест про дозвіл іноземцям селитися в Росії і про "вільне повернення російських людей, що втекли за кордон".

<https://www.dw.com/ru/%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE-%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D1%8C-%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D1%86%D1%8B-250-%D0%BB%D0%B5%D1%82-%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%83-%D0%B5%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%8B-%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B9/a-16959136>

Deutsche Auswanderung nach Russland im 18. und 19. Jahrhundert

Шляхи переселення

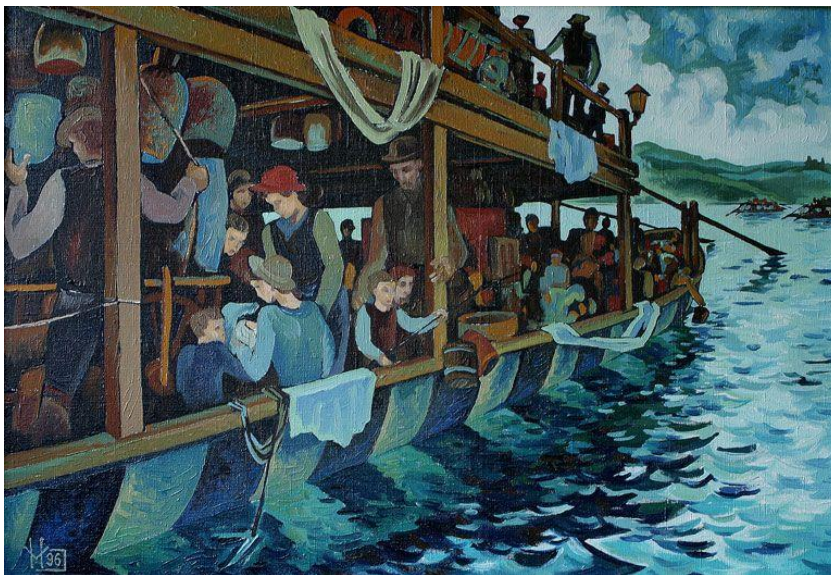
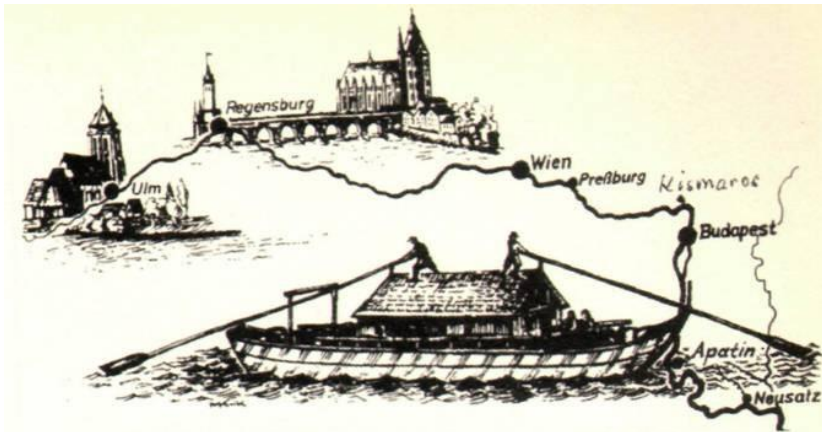
Карта, де позначені основні материнські колонії і жовтим шляхи переселення.

http://new.widerstrahl.org/uploads/p_44_54714908.jpg

Вози переселенців

Баржі переселенців по Дунаю

© Viktor Hurr

Das Öl-Gemälde zeigt Auswanderer während auf ihrer Fahrt auf einer "Ulmer Schachtel".

<https://www.ulm.de/aktuelle-meldungen/z%C3%B6a/september-2019/auswanderung-in-den-kaucasus>

Карта таборів

https://decommunization.files.wordpress.com/2011/05/gulag_map.jpg

Вишка наглядачів

http://gdb.rferl.org/57300BE3-FFF6-418C-9D6B-67BA29FB8F50_mw800.jpg